

ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВИХОВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї І ШКОЛИ

У статті проаналізовано результати експериментальної роботи з виховання гуманістичних цінностей старших підлітків у взаємодії сім'ї і школи. Висвітлено перебіг контрольного зрізу, результати якого порівнюються з отриманими раніше результатами констатувального етапу дослідження, що дає змогу дослідити позитивні зрушення за визначеними критеріями, а також проаналізувати ефективність використаних на формуальному етапі експерименту форм і методів виховної роботи зі старшими підлітками.

Ключові слова: гуманістичні цінності, старші підлітки, критерії, рівні вихованості гуманістичних цінностей, типи сімей.

Виховання гуманістичних цінностей у підростаючого покоління є важливим критерієм демократизації й оздоровлення українського суспільства, що визначає потребу у впровадженні відповідних розробок, методик і технологій.

Це знайшло втілення в державних національних програмах «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Діти України», «Вчитель», Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Наказі «Про основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» МОНмолодьспорту України від 31.10.2011 р. № 1243, «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції виховання гуманістичних цінностей у дітей та учнівської молоді», «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст.»

Наукові підходи до виховання гуманної особистості в сучасних умовах розроблені Ш. Амонашвілі, І. Бехом, В. Білоусовою, О. Вишневським, С. Гончаренко, К. Дорошенко, В. Жуковським, К. Журбою, І. Зязюном, О. Кононко, В. Киричок, В. Кузем, О. Лисенко, О. Сухомлинською, О. Теплою, Є. Тягушевою, А. Фоменко, Л. Хоружою, К. Чорною та іншими дослідниками.

Метою статті є висвітлення результатів експериментальної роботи з виховання гуманістичних цінностей дітей старшого підліткового віку та перевірка її ефективності через аналіз результатів контрольного зрізу.

Дослідна робота проводилася згідно з програмою і методикою, затвердженими на засіданні лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, що передбачала проведення експериментальної роботи у загальноосвітніх

навчальних закладах з наданням науково-методичної допомоги вчителям, організаторам з виховної роботи, батькам, учням.

Згідно з метою та завданнями формувального етапу експерименту, після його завершення були проведені контрольні заміри, які дали змогу одержати кількісне показники якісних змін у вихованні гуманістичних цінностей старших підлітків у взаємодії сім'ї і школи, котрі відбулися під впливом розроблених нами педагогічних умов.

Контрольні зрізи за методикою та організацією були аналогічні тим, що проводилися на констатувальному етапі дослідження, що уможливило одержання об'єктивної картини досліджуваного явища у контексті розробленої нами методики, апробованої під час формувального етапу експерименту. Виміри здійснювалися згідно з визначеними нами критеріями та показниками вихованості гуманістичних цінностей старших підлітків.

Якісна оцінка контрольних зрізів, з метою вивчення когнітивного критерію, показала, що в експериментальній групі після завершення експерименту відбулися суттєві зрушення, що підтверджують глибокі й вичерпні відповіді стосовно сутності гуманізму 64,1% учнів. Дещо спрощено розуміють гуманізм 21,4% учнів, мають неповні або фрагментарні уявлення про гуманізм 12,9% учнів, не змогли розкрити це поняття 1,6% учнів, що свідчить про необхідність продовження такої роботи у старших класах.

Результати у контрольній групі були дещо гіршими, що пояснюється тим, що в ній не проводилась відповідна робота. Ґрунтовні відповіді щодо розуміння поняття «гуманізм» дали 13,7% учнів, неповні, але правильні відповіді – 32,4% учнів, неповні і не завжди правильні відповіді – 45,1% учнів, не змогли розкрити поняття – 8,8% респондентів. Суттєво вирізнявся сам характер бесіди. З учнями експериментальних класів бесіда мала більш невимушений характер, учні охоче ділились своїми знаннями, педагогам доводилось менше ставити додаткових запитань та спрямовувати розмову у необхідне русло. Учні контрольних класів, як правило, відповідали одним реченням, декількома фразами, не вдаючись у деталі, часто залишаючи поза увагою щось суттєве.

У старших підлітків експериментальних класів розширилося коло знань про гуманістичні цінності, цьому сприяла цілісна система виховної роботи. Школярі на виховних годинах, у перебігу тренінгової та клубної діяльності долучалися до гуманістичних цінностей, вчилися ціннісному ставленню до себе та до інших. Результати ставлення старших підлітків до гуманістичних цінностей наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Ставлення до гуманістичних цінностей старших підлітків, у %

Назва	Початок роботи		Кінець роботи	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Гідність	10,3	9,9	22,1	14,3
Толерантність	9,7	9,7	18,2	10,7
Повага до інших	9,5	8,9	13,8	9,5
Відповідальність	8,9	8,7	10,2	8,9
Людяність	8,7	7,8	5,9	8,7
Добррозичливість	7,7	7,6	5,2	7,7
Ввічливість	6,5	7,7	4,7	6,5
Чесність	6,9	7,9	4,5	5,9
Добро	6,7	7,7	4,5	4,7
Справедливість	6,7	6,7	3,5	4,7
Милосердя	5,5	6,5	3,3	4,5
Вірність	4,7	5,7	1,5	4,4
Взаємоповага	3,9	3,9	1,4	1,9
Щирість	1,3	1,3	1,2	1,3
Разом	100	100	100	100

Контрольний зріз показав, що учні 7-9-х класів також розширили свої уявлення про «гідність»: 51,4% старших підлітків розуміють її як повагу до самого себе та інших, 16,3% – пов'язують зі ставленням людини до самої себе, 10,1% – розкривають як сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості людини, 9,7% – визначають як порядність, 6,5% – відповідальність, 5,3% – «почуття власної вищості», 0,7% – совісну поведінку.

Якщо в експериментальній групі 89,2% учнів 7-9-х класів вважають гідність визначальною гуманістичною цінністю, то у контрольних групах для значного прошарку (17,9%) вона не є пріоритетною, що свідчить про невизначене ставлення до себе школярів.

Проведена робота сприяла кращому усвідомленню учнями 7-9-х класів відповідальності. Так, 41,7% респондентів експериментальної групи легко встановлювали причинно-наслідкові зв'язки відповідальної і безвідповідальної поведінки, 39,3% респондентів – розкривали поняття через виконання певних обов'язків, обіцянок, доручень, 17,4% респондентів – вважали, що це людина, яка відповідає за свої слова, 1,2% респондентів – прагнули бути самостійними, цілеспрямованими, 0,2% респондентів – намагалися обдумувати і пояснювати свої вчинки. І лише 0,2% респондентів – зауважили, що поки не мають такої якості, що свідчить про потребу у корекційній роботі з такими дітьми.

Якщо на початку експериментальної роботи старші підлітки мали нечітке уявлення про категорію відповідальності і могли пояснити її лише через антонім, тобто безвідповідальність. Лише після проведеної індивідуальної та тренінгової роботи, створення ситуацій успішної з дітьми та батьками вчителям вдалося виправити ситуацію. Старші підлітки почали відповідально ставитися до доручень, добровільно покладати на себе обов'язки, ініціювати завдання, які б вони хотіли виконати. У контрольних групах така робота проводилася час від часу, а тому не позначилася на дитячій поведінці.

Аналіз результатів контрольних зрізів дав нам можливість встановити динаміку рівнів вихованості гуманістичних цінностей старших підлітків (табл. 2, 3, 4).

Таблиця 2

Динаміка рівнів вихованості гуманістичних цінностей старших підлітків за показниками когнітивного критерію

Рівні	Початок експерименту		Контрольна група		Експериментальна група	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Високий	32	7,3	39	19,5	105	45,5
Достатній	68	15,6	55	27,6	64	27,7
Середній	175	40,8	87	43,5	52	22,5
Елементарний	156	36,3	19	9,4	10	4,3
Разом:	431	100	200	100	231	100

Дані, наведені у табл. 2, демонструють, що в контрольній групі ситуація порівняно з початком експерименту майже не змінилася, тоді як в експериментальній групі спостерігається помітне покращення. Суттєво збільшилась група старших підлітків з високим та достатнім рівнем знань і, відповідно, зменшилась група старших підлітків із середнім й елементарним рівнем.

Результати проведеної дослідно-експериментальної роботи свідчать про те, що організація систематичної пізнавальної діяльності у виховному процесі ЗНЗ дозволила учням 7-9-х класів оволодіти системою знань про сутність і значущість гуманістичних цінностей у житті людей, засвоїти й усвідомити сутність понять «гідність», «повага до інших» та «відповідальність», сформувала уміння і навички самоспостереження, самодіагностики, самовиховання, що мало значний вплив на їхню поведінку.

Якісні зрушення в усвідомленні старшими підлітками гуманістичних цінностей підтвердили дані, отримані під час бесід, диспутів, вирішення проблемних ситуацій, спостереження за школярами на виховних годинах, тренінгах, перервах, у неформальній діяльності клубів тощо.

Результати формувального етапу експерименту показали, що рівень мотивації до гуманістичних цінностей в експериментальній групі збільшився, тоді як у контрольній групі ці зміни не були суттєвими. В експериментальній групі спостерігалось зростання гуманістичних мотивів, що позначилось на позитивному ставленні учнів 7-9-х класів до себе та інших людей, відповідальному ставленні до життя, навчання.

Виховання у старших підлітків почуття гідності мало на меті формування у дітей самоповаги, гідної поведінки, яку б визнавали інші. З цією метою використовувалися виховні години: «У згоді із самим собою», «Шлях до себе», «Учимося володіти собою», «Бо ти на землі людина», «Світ моїх почуттів». Учителі прагнули, щоб вихованці не лише мали уявлення про гідність, а й поважали себе та оточуючих, об'єктивно оцінювали себе і власні сили.

Дослідження засвідчило, що значна кількість старших підлітків з експериментальних класів стали більш відповідальними. Цьому сприяли застосування комплексу відповідних методів: рефлексивно-експліцитний метод, умовляння, пояснення, роз'яснення, етична бесіда, а також виховні години «Що означає бути відповідальним?», тренінг «Чи відповідальна ти людина?», аналіз проблемних ситуацій, творчі завдання, мозковий штурм «Що заважає людям поводитися відповідально», під час яких учні 7-9-х класів вчилися самостійно приймати моральні рішення, обирати варіанти відповідальної поведінки. Зміни у поведінці дітей підтвердили батьки: «Олеся раніше не виявляла бажання допомогти вдома і весь час знаходила відмовки «я маленька», «я втомилася», «багато задали уроків», але робота, яка проходила у класі змінила Олесю. Вона залобки бере на себе доручення: «Я зайду у магазин», «Я приготую вечерю», «Я сама приберу у своїй кімнаті, бо я доросла і відповідальна людина». Вихованню відповідальності у старших підлітків допомагала їхня участь у колективних справах, добродійній діяльності, де учні 7-9-х класів допомагали, вчилися турбуватися про інших, дбали про спільний результат.

Якщо на початку експериментальної роботи старші підлітки намагалися бути відповідальними, щоб стати лідером, бути у центрі уваги, то після закінчення нашої роботи мотиви відповідального ставлення змінилися з егоцентричних на гуманістичні: бажання допомогти, переживання за друзів, спільний результат, турбота про оточуючих та довкілля.

Проведена робота показала, що близько 47,6% старших підлітків вважають себе відповідальними, ще 32,4% старших підлітків намагаються бути відповідальними, 20,6% старших підлітків – не завжди можуть бути відповідальними, 2,8% – не завжди вдається бути відповідальним та 1,7% старших підлітків – не відчувають себе відповідальними. На початку експерименту ці цифри становили – 23,4%,

7,9%, 28,4%, 3,4%, 36,9%. Таким чином, проведена робота доводить ефективність використаних методик.

Розподіл старших підлітків (експериментальної та контрольної груп) згідно з показниками емоційно-ціннісного компонента наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Динаміка рівнів вихованості гуманістичних цінностей старших підлітків за показниками емоційно-ціннісного критерію

Рівні	Початок експерименту		Контрольна група		Експериментальна група	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Високий	32	7,3	19	9,4	108	46,8
Достатній	68	15,6	41	20,7	71	30,7
Середній	175	40,8	95	47,5	41	17,7
Елементарний	156	36,3	45	22,4	11	4,8
Разом:	431	100	200	100	231	100

Згідно з результатами контрольного зрізу проведеної експериментальної роботи, зросла внутрішня позитивна мотивація поведінки старших підлітків, що сприяло вихованню гідності, поваги до інших та відповідальності. Це пояснюється тим, що педагогами були створені умови для переживання дітьми гуманістичних цінностей на особистісному рівні через рефлексію та стимулювання до вироблення відповідної мотивації. Використаний нами рефлексивно-експліцитний метод, який спирається на особистий досвід старших підлітків, допоміг краще усвідомити сутність гуманістичних цінностей та дотримуватися їх у власному житті.

Позитивний вплив на дітей мали виховні години, «Пізнай самого себе», «Подивись на себе уважно», «Як стати щасливим»; тренінги «Позитивне ставлення до себе, як себе полюбити», «Як вийти із конфліктної ситуації», «Підвищуй свою самооцінку». Контрольний зріз показав, що старші підлітки вважають, щоб стати гідною людиною потрібно, пердусім, самовдосконалюватися (34,7%), поважати гідність іншої людини (24,1%), допомагати рідним та близьким (16,4%), турбуватися про своїх дідусів і бабусь (9,8%), не завдавати клопоту своїми проблемами близьким (9,5%), визнати заслуги і досягнення членів своєї родини та поважати їх (7,9%), чинити справедливо та розсудливо (6,6%), берегти власну честь (5,1%), дотримуватись правил етикету (4,2%), виконувати свої обов'язки (3,9%), дотримувати даного слова (3,9%), творити добро (2,8%), уміти відстоювати свої права (2,8%), бути чесною людиною (2,6%), бути прикладом для братиків і сестричок (2,1%), не робити зла (1,2%), ставитись до людей так, як хотів би, щоб вони ставилися до тебе (0,5%).

Оскільки найбільш важливими зовнішніми проявами гуманістичних цінностей старших підлітків виступають вчинки, поведінка та діяльність, то рівні вихованості гуманістичних цінностей старших підлітків визначалися саме за показниками діяльнісно-поведінкового критерію. Дані, одержані у експериментальній та контрольній групах, наведено у табл. 4.

Таблиця 4

Динаміка рівнів вихованості гуманістичних цінностей старших підлітків за показниками діяльнісно-поведінкового критерію

Рівні	Початок експерименту		Контрольна група		Експериментальна група	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Високий	32	7,3	20	10,0	108	46,8
Достатній	68	15,6	39	19,5	71	30,7
Середній	175	40,8	96	48,0	41	17,7
Елементарний	156	36,3	45	22,5	11	4,8
Разом:	431	100	200	100	231	100

Порівняльний аналіз отриманих показників на початку і в кінці експериментальної роботи дає можливість виявити зміни у рівнях вихованості гуманістичних цінностей старших підлітків. У результаті проведеної експериментальної роботи в експериментальних групах до високого рівня було віднесено 46,8% учнів 7-9-х класів, у той час, як на початку експериментальної роботи їх було всього 7,3%.

Порівняння даних табл. 5 засвідчує, що в експериментальній групі, де впроваджувалися запропоновані нами педагогічні умови й використовувалася система позаурочної діяльності, спостерігалися позитивні зміни в рівнях вихованості гуманістичних цінностей старших підлітків у взаємодії сім'ї і школи. Підтвердженням цього стало помітне збільшення учнів 7-9-х класів з високим та достатнім рівнем вихованості гуманістичних цінностей та зменшення груп з середнім та елементарним рівнем.

Таблиця 5

Розподіл старших підлітків за рівнями вихованості гуманістичних цінностей (у%)

Рівні	Кількість (у%)			
	Контрольна група		Експериментальна група	
	початок роботи	кінець роботи	початок роботи	кінець роботи
Високий	9,8	10,1	8,8	57,8
Достатній	22,1	20,3	21,1	24,6

Середній	38,1	46,8	34,5	13,7
Елементарний	30,0	22,9	35,6	3,9
Разом:	100	100	100	100

Підводячи підсумки експериментальної роботи, учителі, які були задіяні в експерименті, відзначили ефективність проведеної роботи, завдячуючи підвищенню власного педагогічного рівня роботи в педагогічних радах (38,2%), семінарським та практичним заняттям, тренінгам, які допомогли педагогам відпрацювати саме ті уміння і навички, в яких вони мали потребу, але не мали змоги відпрацювати (27,8%). Педагоги зауважили необхідність упровадження розроблених методик у масову практику (17,6%), збагачення цікавими ідеями виховних заходів, тренінгів (9,4%), зуміли налагодити суб'єкт-суб'єктні стосунки зі старшими підлітками (5,6%) тощо. Ще 2,3% виявили бажання продовжувати працювати за вже апробованими програмами.

Після завершення експериментальної роботи ми проводили заключні зрізи, які були спрямовані на визначення змін за типами сімей у ставленні до гуманістичних цінностей. Методика була аналогічна тій, що застосовувалася нами на констатувальному етапі дослідження.

Батьки відзначили своє педагогічне зростання, високо оцінили проведену з ними роботу, зокрема: індивідуальні консультації (20,6%), бесіди (19,0%), тренінги (17,5%), спілкування у сімейному клубі (15,5%), участь у виховних заходах (9,5%), лекції (5,9%), практичні заняття і семінари (4,6%), розуміння педагогами їхніх проблем (3,1%), підтримку (2,3%), тактовну допомогу (2,0%).

Отримані результати засвідчують значне зростання сімей гуманістичного типу експериментальної групи, які почали віддавати перевагу гуманістичному вихованню та партнерству. Це супроводжувалося зменшенням кількості сімей, які сповідували авторитарне, абুলічно-конформіське, догматичне виховання, що слугує підтвердженням позитивних зрушень та гармонізації взаємодії сім'ї і школи, побудови її на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Однак у контрольній групі, де взаємодія сім'ї і школи не мала організованого характеру, позитивні зміни не зафіксовані.

Отримані результати переконливо доводять, що запропонована методика виховання гуманістичних цінностей старших підлітків у взаємодії сім'ї і школи, що охоплює досягнення і напрацювання у педагогічній науці, була спрямована на підготовку батьків і педагогів до роботи в означеному напрямі, удосконалення змісту, форм і методів виховання старших підлітків і може використовуватися у позаурочній діяльності та масовій практиці.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Чтобы дарить ребенку искорку знаний, учителю надо впитать море света / Шалва Александрович Амонашвили. — М. : ООО «ПромТех-Инвест», 2009. — 114 с.
2. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості / І. Д. Бех // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за ред. О. В. Сухомлинської, П. Р. Ігнатенка, Р. П. Скульського, О. М. Павліченка. — К. : АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1997. — С. 8-11.
3. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : [монографія] / Валентина Олександрівна Білоусова. — К. : ІЗМН, 1997. — 192 с.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : [посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Омелян Вишневський. — Дрогобич: Коло, 2003. — 528 с.
5. Дорошенко К. Г. Виховання гуманістичного ідеалу старших підлітків у позакласній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України, К., 2003. — 20 с.
6. Журба К. О. Етична культура педагога / К. О. Журба, В. А. Киричок // Педагогічна газета. — 2007. — № 9 (158). — С. 3.
7. Чорна К. І. Моральні цінності особистості у контексті гуманістичної етики / Катерина Іванівна Чорна // Педагогічний вісник. — 2008. — № 1 (51). — С. 24-26

В статтє проанализированы результаты экспериментальной работы по воспитанию гуманистических ценностей старших подростков во взаимодействии семьи и школы. Освещается ход контрольного среза, результаты которого сравниваются с полученными ранее результатами констатирующего этапа исследования, что позволяет исследовать положительные изменения по определенным критериям, а также проанализировать использованные на формирующем этапе эксперимента формы и методы воспитательной работы со старшими подростками.

Ключевые слова: *гуманистические ценности, старшие подростки, критерии, уровни воспитанности гуманистических ценностей, типы семей.*

I. M. Shkilna

Determining the Effectiveness of Experimental Education of Humanistic Values of Senior Adolescents in Interaction between Family and School

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine)

The article deals with the results of experimental work on the education of humanistic values of senior adolescents in interaction between family and school. During the control stage of the experiment the results were compared with previously (during the determining stage) obtained ones. This comparison makes it possible to reveal the positive changes in the levels of education of humanistic values of older adolescents (high, enough, middle, elementary) according to the defined criteria such as cognitive, emotional and value, behavioural.

The forms and methods of educational work with senior adolescents, their parents, and teachers used in the forming stage of the experiment are analysed. It is concluded that such experimental work promotes effective interaction between family and school and contribute to humanistic values education.

Keywords: *humanistic values; senior adolescents; criteria, level of education of humanistic values; types of families.*

References

1. Amonashvili, Sh. A. (2009). *Chtbody darit rebenku iskorku znani, uchiteliu nado vpitat more sveta* [To give the Child the Spark of Knowledge, the teacher should absorb more light]. Moscow: OOO «PromTekhInvest».
2. Bekh, I. D. (1997). Tsinnosti yak yadro osobystosti [Values as the Nucleus of Personality Core]. In O. V. Sukhomlynska, P. R. Ihnatenko, R. P. Skulskyi, & O. M. Pavlichenko (Eds.), *Tsinnosti osvity i vykhovannia* (pp. 8-11). Kyiv: APN Ukraini.
3. Bilousova, V. O. (1997). *Teoriia i metodyka humanizatsii vidnosyn starshoklasnykiv u pozaurochnii diialnosti zahalnoosvitnoi shkoly* [Theory and Methodology of Humanization of Senior Schoolchildren's Relations in Extracurricular Activity of Secondary School]. Kyiv: IZMN.
4. Vyshnevskyi, O. (2003). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky* [Theoretical Foundations of Modern Ukrainian Pedagogy]. Drohobych: Kolo.
5. Doroshenko, K. H. (2003). *Vykhovannia humanistychnoho idealu starshykh pidlitkiv u pozaklasnii diialnosti* [Education of Humanistic Ideal of Senior Adolescents in Extracurricular Activity] (Dissertation Abstract, Kyiv).
6. Zhurba, K. O., & Kyrychok, V. A. (2007). Etychna kultura pedahoha [Ethic Culture of Teacher]. *Pedahohichna hazeta*, 9 (158), 3.
7. Chorna, K. I. (2008). Moralni tsinnosti osobystosti u konteksi humanistichnoi etyki [Moral Values of Personality in the Context of Humanistic Ethics]. *Pedahohichnii visnyk*, 1 (51), 24-26.